

Політичні партії як суб'єкти виборчого процесу

Ігор Поліщук,

кандидат політичних наук,
докторант кафедри політології
філософського факультету

Харківського національного університету
ім. В. Каразіна

Розглядається змістова суть, правовий статус і сучасні тенденції розвитку інституту політичних партій як суб'єктів виборчого процесу. Окреслено прогноз розвитку партійної системи України в контексті реформування її виборчої системи.

Вибори народних депутатів України та органів місцевого самоврядування, які мають відбутися в березні 2006 року, проходять за новими „правилами гри”. Як відомо, в ході проведення парламентських виборчих кампаній 1998 та 2002 років використовувалася змішана система виборів, за якою 50 % парламентарів обиралися у мажоритарних округах та 50 % – за партійними списками. У березні 2004 року народні депутати ухвалили новий виборчий закон, за яким впроваджується у виборах до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування виключно пропорційна виборча система з закритими списками. Тепер право на участь в розподіленні депутатських мандатів отримають лише кандидати, включені до списків політичних партій чи виборчих блоків. Згідно з новими правилами, кандидатів у народні депутати висуватиме тільки політична партія або виборчий блок політичних партій, які були зареєстровані у встановленому законом порядку не пізніше, як за рік до проведення виборів. При цьому закон не забороняє включати до виборчих списків безпартійних громадян. Отже, це означає, що політичні партії перетворюються на гравців-монополістів, єдиних дієвих суб'єктів в електоральному процесі, а відтак отримують потужний імпульс для свого розвитку.

Актуалізується проблема інтенсифікації партійного будівництва і кристалізації партійної системи України в бік її позбавлення від баласту віртуальних структур та лідерів, які не беруть реальної участі в політиці,

а якщо й беруть, то не мають попиту на електоральному ринку. Такі неординарні процеси стимулюють вітчизняну політичну науку більше уваги приділяти вивченню політичних партій як суб'єктів електорального процесу, прогнозуванню шляхів розвитку нашої партійної системи.

Аналізуючи розробленість цієї дослідницької проблематики в світовій та українській партології, слід зазначити, що відомі закордонні фахівці Дж. Сарторі, М. Дюверже, А. Лейпхарт, Ш. Авінері, Г. Алмонд, Є. Вятр, С. Ліпсет, С. Роккан, С. Нойман при характеристиці сучасного стану і перспектив розвитку партій як політичних інститутів вказують на безпосередній зв'язок і взаємний вплив між партійною та виборчою системами. Особлива увага вітчизняних партологів М. Примуша, Н. Гончарука, А. Пахарєва, І. Кресіної, О. Єржова, В. Литвина, Г. Малкіна, Ю. Шведа концентрується на проблемі впливу електорального процесу на становлення партійної системи в Україні.

У зв'язку з цим мета нашої статті полягає в тому, щоб розкрити змістову суть, правовий статус і сучасні тенденції розвитку інституту політичних партій передусім як суб'єктів виборчого процесу в порівнянні досвіду країн Заходу та України.

Як відомо, політичні партії є невід'ємним елементом політичної системи сучасних демократичних режимів. Вони – єдина ланка між державою і громадянським суспільством. У класичному розумінні **політична партія - це організація, що об'єднує на добровільних засадах найактивніших представників тих чи інших класів, соціальних верств і груп.** Основним призначенням партії є політична освіта мас та надання цілеспрямованого й організованого характеру їх діям для захисту власних інтересів. Як свідчить історична практика, політичні партії в усіх країнах створювалися як інструмент боротьби за владу та перенесення інтересів різних ідейно-політичних течій у реальну політику держави.

Модерне уявлення про політичні партії відображає таке визначення: „Політичні партії – це громадські утворення, що переслідують мету вибороти владу в державі, утримати її, ефективно використовувати, реалізуючи політичну волю громадян” [1, с. 11 - 12]. Крім Конституції України, статус політичних партій закріплено в Законі України „Про об'єднання громадян” (від 16 липня 1992 р.), Законі України „Про політичні партії” (від 25 квітня 2001 р.), „Положенні про порядок легалізації об'єднань громадян”, затвердженого Кабінетом Міністрів України 26 лютого 1993 року та у виборчому законодавстві.

Згідно зі ст. 2 Закону України „Про політичні партії України”, політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах [2].

У структурно-функціональному плані сучасна партія – це система таких ознак: партія = ідеологія + організаційна структура + методи і засоби діяльності + соціальна база та електорат + фінансова база + політичні лідери [3, с. 27].

Місце та роль політичних партій в сучасній політичній системі демократичного суспільства розкривають їх функції: представництво інтересів громадян; узгодження та узагальнення цих інтересів; політична соціалізація; комунікативна; політичне рекрутування; вироблення „правил політичної гри” (законів) для суспільства; ідейно-політична боротьба; владна (для правлячих партій); критика влади (для опозиційних партій); кадрова – підготовка та висунення кадрів для держапарату; вироблення ідеології та політичної доктрини; активізація та інтеграція великих соціальних груп; участь у формуванні та вдосконаленні політичних систем; і, нарешті, електоральна.

Наприкінці ХХ століття сталися істотні зрушення в політичній сфері суспільства. Політичні партії почали позбуватися традиційної класовості та звертатися не стільки до певних соціальних прошарків, скільки до всіх груп населення. Американський політолог Дж. Лапаламбара назвав цей тип політичних партій „партією хапай усіх”, а потім – „партією виборців”. Згодом до останньої додалася назва „універсальна партія”. Особливість цих партій полягає в тому, що вони сповідують суто прагматичний підхід до ідеології, максимально розширюючи її до рівня загальнонародної, тобто надають перевагу пошукові спільної мови з багатьма, іноді протилежними соціальними групами з єдиною метою – залучити на свій бік якомога більшу кількість голосів виборців.

У 1980-і роки виник феномен політичних партій „рухівського типу”, які беруть на озброєння принципи організації та діяльності соціальних рухів як ефективної форми самодіяльності й політичної участі населення. Наприклад, партія „зелених” Федеративної Республіки Німеччини сформувалася на основі екологічного руху цієї країни і, як наслідок, має специфічні риси, що наближають її до громадських об'єднань: повну відкритість та гласність у внутрішньому житті, мінімальний апарат партійної бюрократії. В ній не практикується централізація і фіксоване партійне членство, вона не має постійного партійного лідера. Інноваційна структура забезпечила цій партії позитивний результат в електоральних кампаніях.

Політичні партії забезпечують необхідний зв'язок між народом та його депутатами у межах представницької демократії. Використовуючи політичні партії, правляча еліта має можливість звернутися до громадян за підтримкою у здійсненні нею певних політичних кроків, а народ, здебільш через опозиційні партії, має можливість висловлювати критику дій уряду та висувати політичні вимоги на його адресу. Наприклад, у конституції Італії політичні партії розглядаються як пряме знаряддя

народного суверенітету. Причому, суверенні функції виконують як правлячі, так і опозиційні політичні партії. Право правити та право вести опозиційну діяльність розглядаються як дві незаперечні форми народного суверенітету. Тож політичним партіям в Італії відводиться роль провідної, динамічної сили в розвитку демократичної політичної системи [1, с. 202 - 203].

Більшість сучасних політологів виокремлюють характерну сучасну тенденцію в розвитку політичних партій за умов інформаційного суспільства: поступово відбувається занепад політичних партій у тому класичному вигляді, в якому вони існували донедавна. Поділ політичних партій за соціальними, класовими та іншими ознаками стає дедалі все більш розмитим. Політичні партії все менш ефективно виражають та захищають інтереси переважної більшості виборців. Від їх ротації біля державного керма мало що змінюється. Це спричиняє в розвинутих демократичних країнах Заходу зменшення активності електорату. На зміну політичним партіям як суб'єктам політичної боротьби йдуть невеличкі групи професіоналів, здатні гнучко реагувати на політичну кон'юктуру, оперативно впливати на свідомість виборців. Змінюється якість політичних партій: на зміну звичним „стаціонарним” партіям приходять тимчасові громадські об'єднання, створені виключно з метою вирішення вузькополітичних завдань. За цих умов вчені все більше говорять про виникнення партій принципово нового типу – „технологічних” партій, своєрідних „електоральних машин”, діяльність яких ґрунтується переважно на маркетингових технологіях, що інтенсивно розвиваються передусім на Заході та перебувають на початковому етапі формування в країнах пострадянського простору.

На мою думку, можна констатувати зростаючу роль політичних технологів у процесі партійної діяльності, особливо під час проведення електоральних кампаній. Слабкість українських політичних партій, їх організаційна та ідейна аморфність відкривають перед командами політичних технологів доволі широку перспективу доведення їх до необхідної „електоральної кондиції”. Основні політичні партії, включаючи й нові „партії влади”, з точки зору деяких PR-технологів у нинішньому вигляді є своєрідними напівфабрикатами для майбутньої виборчої кампанії. Російський політтехнолог Г. Павловський висловив думку, яку цілком можна застосувати й щодо України: „Поміж виборами наші партії є „сировиною” для майбутніх виборчих проектів”. Тобто, партії на пострадянському просторі – це недороблений товар, а вибори – „конкурси електоральних проектів”.

Характерною особливістю перехідних суспільств, у тому числі й українського, є певне відставання в розвитку партійної системи від аналогів, що існують в розвинутих демократіях. Більшість українських партіологів, серед яких Д. Арабаджієв, С. Бабій, В. Базів, Л. Дунаєва, Б.

Козак, В. Журавський, пов'язують виникнення політичних партій як масових політичних організацій в новітній Україні з чітким ідеологічним розмежуванням, що утворилося в суспільстві. Вони наголошують, що в українській політиці залишаються партії, які мають яскраво виражений ідеологічний стрижень, організаційне структурування, відомих лідерів, соціальні програми, громадський авторитет у певних груп населення. Але якщо проаналізуємо результати парламентських виборів 2002 року, то неодмінно звернемо увагу на харизматичний ресурс, який дозволив блоку В. Ющенка „Наша Україна” виграти вибори, а блоку Ю. Тимошенко посісти почесне четверте місце. Тож новостворені структури з яскравими лідерами, що є певними політичними „напівфабрикатами”, мають усі шанси втрутитися в суперечку між визнаними політичними „монстрами” за голоси українського електорату.

Мабуть, приклад політиків нової генерації, до якої можна віднести і В. Ющенка і тим більше Ю. Тимошенко, надихає багатьох українських політиків, які створюють „партії під себе” та намагаються будь що взяти участь в політичних процесах. Головною особливістю сучасного етапу партійного будівництва в Україні, який розпочався після парламентських виборів 1998 року й триває понині, є істотне прискорення процесу створення нових партій (їх кількість з 1998 року зросла з 53 до 75 (на 1 червня 1999 року) та до 123 на початок 2003 року. Однак після перереєстрації станом на листопад 2003 року відбулося скорочення політичних партій до 96 [4, с. 11, 15]. Проте зараз, у зв'язку з наближенням нової парламентської електоральної кампанії, спостерігаємо нову хвилю зростання кількості політичних партій в Україні. Так, на червень 2005 року Міністерство юстиції України зареєструвало 127 політичних партій (див. сайт ЦВК). На мою думку, такі тенденції не можна вважати нормальними з огляду на перспективу справжньої, реальної демократизації України після „помаранчевої революції”, адже в такій кількості партій не може розібратися навіть не кожний партолог, не кажучи вже про пересічного громадянина, який переймається політикою здебільш час від часу.

Переконали, що, зважаючи на сучасну багато в чому деформовану партійну систему в Україні, необхідно впроваджувати нові наукові категорії, які б дозволили відсіяти „зерно від половини”. Недавно з подачі Ю. Древалія у політологічний вжиток увійшло таке поняття, як „перцептивна партійна система” (від англійського perception - сприйняття). За допомогою цього поняття основна увага концентрується на проблемі сприйняття політичних партій електоратом. У цьому зв'язку можна стверджувати, що політичні вибори є головним інструментом визначення перцептивної партійної системи [5, с. 6]. Як на мене, точнішою є інша категорія - „воутингова партійна система” - „voting party system” (від англійського voting - голосувати), або „партійна система, за

яку голосують”. Адже сприйняття політичних партій виборцями може бути як позитивним, так і негативним. Тобто, є формальна партійна система, яка складається з офіційно зареєстрованих політичних партій, а є **реальна „воутингова” партійна система**, яку утворює лише невелика кількість політичних партій, за які голосує електорат. Скажімо, з 127 політичних партій, які є сьогодні в Україні, за різними оцінками, до парламенту можуть потрапити десь 7 – 8 партій, в тому числі і в складі блоків. Тож реальна партійна система, яку знає та за яку голосує електорат, складає не понад 100 „паперових” партій, а до 10 справжніх партій, що майже в десять (!) разів менше номінальної кількості. Всі інші партії, за великим рахунком, баласт, який лише дезорієнтує виборців.

Більшість українських партологів прогнозує істотне зменшення кількості політичних партій після виборів народних депутатів України та органів місцевого самоврядування в 2006 році. Це стане реальністю, якщо прохідний бар’єр до парламенту збільшити до 5 %, що дозволить поставити надійний заслон „карликовим” партіям та ефективно вирішити проблему структурування Верховної Ради та формування політично відповідальної більшості, яка б забезпечила законодавчу підтримку курсу Президента й унеможливила превалювання політичних інтриг над розробкою вкрай потрібних суспільству законів.

Хотілося б ще раз наголосити, що реформа виборчої системи істотно підвищує роль політичних партій у виборчому процесі та взагалі у політичному житті України, роблячи їх чи не єдиним дієвим суб’єктом української політики. Це в стратегічній довгостроковій перспективі дозволить подолати теперішню ситуацію, коли з великої кількості політичних партій лише деякі цілком відповідають загальноновизнаним критеріям, що застосовуються до таких структур. Наприклад, кількість членів середньої політичної партії в Україні у 2 – 10 разів менша порівняно з середньою партією у країнах з розвинутою демократією, близьких до України за чисельністю населення (Франція, Італія, ФРН). Загальнонаціональні партії у цих країнах нараховують від 200 до 800 тисяч членів [3, с. 31]. Провідні політичні партії України, незважаючи на всі зусилля, які докладають їх функціонери в партійному будівництві, сьогодні ще далекі від можливості отримати більшість у парламенті та одноосібно вплинути на формування уряду.

Парламентські вибори 2006 року, з огляду на вище зазначені обставини, обіцяють стати епохальною подією в розвитку політичних партій та всієї партійної системи України.

Отже, можна зробити наступні **висновки**.

1. Політичні партії в сучасному розумінні остаточно сформувалися одночасно з еволюцією виборчого права в напрямі утвердження прямих, рівних, загальних виборів за умови таємного голосування.

2. Наприкінці ХХ століття політичні партії почали позбуватися традиційної класовості і звертатися не стільки до певних соціальних прошарків, скільки до всіх груп населення.

3. На зміну політичним партіям як суб'єктам політичної боротьби приходять невеликі групи професіоналів, що оперативно впливають на свідомість виборців, виникають партії нового типу – „технологічні” партії, або „електоральні машини”, діяльність яких ґрунтується переважно на маркетингових технологіях.

4. Партії на пострадянському просторі є в певному сенсі недоробленим товаром, який доводиться до кондиції політичними технологами, а вибори перетворюються на певні „конкурси електоральних проектів”.

5. Існує формальна партійна система, яка складається з офіційно зареєстрованих політичних партій, а також є реальна „воутингова” партійна система, яку утворює лише невелика кількість політичних партій, за які голосує електорат.

6. За умов впровадження пропорційної системи виборів в Україні політичні партії перетворюються на гравців-монополістів, єдиних дієвих суб'єктів в електоральному процесі та отримують потужний імпульс для свого розвитку.

7. Необхідно збільшити прохідний бар'єр в парламент до 5 %, що дозволить поставити надійний заслін віртуальним, невеликим, маловпливовим партіям та ефективно вирішити проблему структурування Верховної Ради і формування політично відповідальної більшості. Це слугуватиме підвищенню ефективності законодавчої діяльності та унеможливить превалювання політичних інтриг над виробленням потрібних суспільству законів.

Література:

1. **Кормич Л. І., Шелест Д. С.** Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України. – К.: АВРІО, 2004.
2. Закон України „Про політичні партії в Україні” // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №23.
3. **Білоус А. О.** Політико-правові системи: світ і Україна. – К., 2000.
4. Політичні партії в Україні: Інформ.-довід. вид. / Редкол.: М. М. Рябець та ін. – К.: Центральна виборча комісія, 2001.
5. **Древаль Ю. Д.** Вибори як каталізатор перцептивної партійної системи // Виборча кампанія 2002: реальність, результати, перспективи: Збірник наукових статей (за матеріалами XIII Харківських політологічних читань). – Харків: „Право”, 2002. – С. 6 – 8.